

Ігор Набитович

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

доктор філологічних наук, професор,
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні
(Люблін, Польща)
nabihor@gmail.com

УДК 821.161.2.09:070]-028.86"19"

**РОЛЬ НЕОКЛАСИКІВ
У ЛІТЕРАТУРНІЙ ДИСКУСІЇ 1925–1928 РОКІВ
ТА ПОЛІТИКА ЖУРНАЛЬНИХ ПУБЛІКАЦІЙ**

DOI 10.37222/2786-7552-2025-7-4

Стаття присвячена Літературній дискусії 1925–1928 років у підрадянській Україні, ролі у ній київських неокласиків. Ця дискусія була виявом зіткнення ідей та декларацій про орієнтири і пошук шляхів, якими мала би прямувати українська мистецька література, українська культура загалом.

Метою дослідження є вивчення ролі київських неокласиків у цій дискусії та представлення цієї групи в дискусійно-медійному просторі.

У Літературній дискусії 1925–1928 років групи ВАПЛІТЕ і неокласиків спільно намагалися означити нові напрямки розвитку українського письменства – в орієнтації на Європу. Хвильовий кликав до Європи – бо ж вона виражає досвід століть і є осердям окремої багатой цивілізації. Водночас вона є символом протиставлення масовізму. На запитання Хвильового «Камо грядеши?» Зеров дав відповідь від усіх неокласиків: «Ad fontes!» – «До джерел!». Ідеї цих двох груп були декларацією того, що українська література розпочала пошук власного самоокреслення, осібної ідентифікації в контексті європейської літератури й культури загалом.

Державні дозволи на створення літературно-мистецьких журналів, як і забезпечення фінансування видавалися лише лівим, «пролетарським» письменницьким об'єднанням. Поза межами цього кола залишалися організації чи об'єднання, які не були пролетарськими, вважалися «попутниками» (Аспис, Ланка, МАРС) або й ворожими (неокласики) для пролетарської

літератури. Тому в історії київських неокласиків не було спроб створити власний літературно-мистецький журнал.

На основі аналізу тогочасних журнальних та газетних публікацій, залучення опублікованих документів таємних спецслужб з'ясовано про керованість цієї дискусії не тільки державними установами й компартійними організаціями, а й вплив на них каральних органів.

Ключові слова: неокласики, Літературна дискусія 1925–1928 років, редакційні стратегії, цензура.

Постановка проблеми. Літературна дискусія, яка розпочалася наприкінці весни 1925 року, була виявом зіткнення ідей та уявлень, розвідин орієнтирів та пошук шляхів, якими мало б прямувати українське красне письменство, українська культура загалом.

Водночас аналіз тогочасних журнальних та газетних публікацій, залучення опублікованих нині документів таємних спецслужб дозволяє побачити керованість цих дискусій не тільки державними установами й компартійними організаціями, а й вплив на них каральних органів.

Мета дослідження – комплексно прослідкувати ролі київських неокласиків у Літературній дискусії 1925–1928 років та представлення цієї групи в дискусійно-медійному просторі.

Об'єктом дослідження є публікації про неокласиків у дискурсивному полі ВАПЛІТЕ та футуристів, компартійних органів.

Аналіз останніх публікацій. Загальний огляд Літературної дискусії саме в ракурсі літературознавчому, аналіз основних її ідей і перебігу представлено у дослідженнях Ю. Коваліва (Ковалів, 1990) та М. Шкандрія (Шкандрій, 2006), М. Івашка (Івашко, 1990). Окремого комплексного дослідження про ролі неокласиків у цій дискусії, їх голосу у цьому полемічному дискурсі 1920-х років досі немає.

Методи досліджень. У дослідженні застосовано дескриптивний метод – для характеристики доби та публікацій про неокласиків та системний – для представлення дискурсу і впливів компартійних та каральних органів на літературно-мистецьке життя 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Початком дискусії була публікація 30 квітня 1925 року у газеті «Культура і побут» (№ 17) статті Григорія Яковенка з «Плугу» «Про критику і критиків у літературі» (№ 17). Він висловлював незадоволення тим, що на конкурсі, оголошеному «Червоним шляхом», його оповідання не отримало підтримки в журі. Тут же було опубліковано відповідь Хвильового – відкритий лист-памфлет до мистецької молоді «Про “сатану в бочці” або Про графоманів, спекулянтів та інших “просвітян”». Хвильовий наголошував на проблемі графоманії, яка роз’їдає українське письменство і несе загрозу «новій пролетарській літературі». Він задекларував важливе протиставлення в літературних прямуваннях сучасності: «Зеров чи Гаркун-Задунайський? Європа чи “просвіта”?». Ці публікації стали тими камінцями, які зрушили брили протистоянь не тільки в літературно-мистецькому, а й у політичному житті України.

Культкомісія Української Академії Наук запропонувала провести відкриту дискусію, що її розпочав Хвильовий, і перенести її зі шпальт газет до широких мас і письменників, і читачів. 24 травня 1925 року у Всенародній бібліотеці Академії Наук у Києві відбулися знамениті сходи українського письменства. На цю зустріч зібралось вісімсот глядачів – від студентів і міщан до критиків та відомих письменників із різних літературно-мистецьких груп.

Провідниками дискусії були Олександр Дорошкевич від організаторів зустрічі, Борис Коваленко від «Гарту», Самійло Щупак від «Плугу», Валер’ян Підмогильний від «Ланки», Василь Десняк від «Жовтня», від неокласиків – Павло Филипович.

Микола Зеров у своєму виступі наголошував, що Європа в статті Хвильового є «символ міцної культурної традиції». Мистецька література, переконував він, має орієнтуватися на довершеність творів, на вивершену форму й стильову майстерність (Шляхи розвитку..., 1925, с. 24). Водночас, закликав він, слід освоїти й присвоїти українській культурі «низку найвидатніших творів колишнього і сучасного європейського письменства». Зеров закликав до «літературної конкуренції», бо лише вона є гарантом успішного розвою красного письменства (Шляхи розвитку..., 1925, с. 29).

З неокласиків участь у цій дискусії брали ще Павло Филипович та Максим Рильський. Василь Десняк (Василенко), Самійло Щупак, Іван Ле у своїх виступах найповніше виражали погляди нової влади на літературу, вимагали ідеологічних підходів до оцінювання мистецьких творів. Валер'ян Підмогильний, Борис Антоненко-Давидович, Михайло Івченко заперечували таку ідеологічну стратегію.

Від кінця травня 1925 до початку наступного року Хвильовий опублікував серію памфлетів («Камо грядеши», «Думки проти течії» (їх опубліковано брошурами) та «Апологети писаризму»), в яких було сформульовано, хоча й хаотично, його головні ідеї: «азіятського ренесансу», «романтики вітаїзму» та орієнтацію на «психологічну Європу». Вони вийдуть книжкою під однією обкладинкою – «Камо грядеши».

У Літературній дискусії 1925–1928 років ВАПЛІТЕ і неокласики, насамперед Хвильовий і Зеров, спільно намагалися означити нові шляхи для української літератури – в орієнтації на Європу. Хвильовий кликав до Європи – бо ж вона «досвід багатьох віків». Це Європа «грандіозної цивілізації». Вона – протиставлення масовізму, «просвіті», яку для нього до певної міри уособлює малописьменна маса, що складає основу «Плуга», а загалом є узагальненням неосвічености, безкультур'я тих, що беруться до писання. На запитання ж провідника «пролетарської літератури» Миколи Хвильового «Камо грядеш?» Микола Зеров дав однозначну відповідь неокласиків: «Ad fontes!» – «До джерел!» – гаслом, яке надихало ще Європу Ренесансу.

Пізніше Володимир (Волько) Коряк твердитиме, що «неокласики мають за головну ділянку художньої творчости лірику. Щодо форми, вони вимагають пластичности, простоти засобів і способів творчости, мелодійности, відповідности форми змістові. Мова їхня засмічена, проте класичними іменнями, назвами». Ця «група неокласиків, на чолі з Зеровим, зорганізована року 1923, протягом двох років доскочила великого впливу на пролетарських письменників другої фаланги: Сосюру, Хвильового, Йогансена. Ця друга фаланга ввійшла в літературу “одгетькуючи всіляких неокласиків” (альманах “Жовтень”, Харків, 1921) за їхній пасеїзм, повернення до старих художніх форм (підфарбувавшись

карміном, годують пролетаріят заяжженими формами з минулих століть» (Коряк, 1928, с. 10, 11).

20 листопада 1925-го було проголошено створення групи ВАПЛІТЕ, себто Вільної Академії Пролетарської Літератури. Окрім її беззаперечного лідера Миколи Хвильового, там зібралися й інші знані вже, деякі й дуже талановиті, письменники. Серед них були й Микола Куліш, Майк Йогансен, Павло Тичина, Юрій Яновський, Олесь Досвітній. Відбувся остаточний розрив із «Гартом». У статуті нової письменницької організації декларувалося, що ВАПЛІТЕ «має на меті об'єднати пролетарських письменників України, незалежно од мови, що нею вони пишуть свої літературні твори», а «в основу своєї мистецької праці ВАПЛІТЕ кладе марксівський світогляд і програмові постулати комуністичної партії, даючи широке право своїм членам користуватись усіма художньо-літературними формами, як уже вживаними в світовій літературі, так і цілком новими» (Статут Вільної Академії..., 1926, с. 94). Прикметно, що мовою творчості для членів цієї організації уже не мусила бути українська.

Ужинком цієї письменницької групи у наступні два роки буде альманах «Вапліте» і п'ять номерів однойменного журналу. Тут друкуватимуться вірші Павла Тичини, Майка Йогансена, Володимира Сосюри, Миколи Бажана, перекладна поезія. Це в «Вапліте» буде опубліковано першу частину «Вальдшнепів» Хвильового. Тут відбувався перегляд і театрального життя, обговорювалися проблеми малярства.

Неокласики підтримали Миколу Хвильового в літературній дискусії, оскільки йшлося про декларування спільної платформи не тільки літературного розвитку України, себто тактики, а й стратегічних прямувань української культури, мистецтва в осяжному майбутті. Ці ідеї латентно, але незворотно передбачали наступними кроками й економічні та політичні вимоги усамостійнення, відрив від російського імперського культурного, а відтак і політичного центру тяжіння.

Постулати ВАПЛІТЕ та неокласиків були декларацією того, що українська література розпочала пошук як власного самоокреслення, осібної ідентифікації в контексті європейської літератури й культури загалом, так і віднайдення, відкриття наново традиції українського письменства.

Київська неокласика сприймалася як ворожа й небезпечна (у м'якших варіантах як попутницька) і для комуністичного режиму в Україні, і для майже усього загалу «пролетарської літератури», як і для авангардових течій, субстратом яких були ліві ідеології. Комуністична ідеологія в поневоленій росіянами Україні мала adeptів, які належали до різних партійних і політичних груп. Серед них були й прихильники самостійної, але советської України – насамперед колишні боротьбисти. Світоглядно й ідейно дуже близьким до боротьбистів був Микола Хвильовий. Група письменників-боротьбистів привносила у «пролетарське» письменство національну основу. В Україні до 1925 року легально ще існували укапісти (себто члени української комуністичної партії). Серед її діячів був, зокрема, Борис Антоненко-Давидович.

Сама ж комуністична партія (большевиків) України складалася з російського та зросійщеного робітництва і українського прошарку, який пристав до московського корабля. До цієї політичної сили належала частина українців за національністю. Дехто з них мав певність, що комунізм в Україні можна будувати навіть спільно з московитами.

До ще одного табору, який був вираженням (або паразитуванням на цьому прагненні) національних устремлінь українців і прагнув утверджувати українське мистецтво (звичайно ж, пролетарське за змістом) та українську мову в усіх сферах державного, політичного та культурного життя, окрім боротьбистів та укапістів, належав невеликий прошарок «націонал-большевиків». Його остоем і оплотом був власне Микола Скрипник – один із лідерів кп(б)У.

Між інтернаціональними (насправді ж імперськими) та національними політичними прокомуністичними силами й угрупованнями в Україні йшла ненастанна боротьба навколо того, якою буде Україна: від імперських модифікацій, дещо підретушованих, переконань «єдиної й неподільної» (аж до повної ліквідації українства, української мови та культури), – до ідеї українського самостійництва, заправленого соусом марксо-ленінських постулатів.

Перший табір, що підтримувався і керувався Москвою, працював над асиміляцією, пропагуючи (з тактичними відступами у певні моменти) теорію коренізації. Російські большевики, хоч

і вороже були наставлені до українських національних аспірацій (навіть прокомуністичних), зважаючи насамперед на українське селянство, яке їх ненавиділо, змушені були і йому, і не надто численній українській інтелігенції йти на поступки, щоб знову утвердити тут свою владу й імперію, тепер уже комуністичну.

Цю політику в новій імперії називатимуть коренізацією, яка в Україні отримає радикальнішу форму – українізації. Йшлося про особливий спосіб втягування, прив'язування намертво українського політичного, культурного, економічного, ментального простору до російської корми. Платою за цю невпинну інкорпорацію були позірні кроки на підтримання та розвиток культур українського та інших поневолених народів – білорусів, народів кавказьких.

Однак у цій крихкій системі різних комуністичних угруповань, які керували Україною, в глибинах лежали камені, які формували підводні течії, що мали змінити русло тогочасного українського національного піднесення. Цими підводними каменями була російська імперська ідея, одягнена тепер у шати комуністичного світогляду.

Головними чинниками впливу на український культурний простір мали стати страх і терор. Їх провідниками були каральні органи – насамперед НКВС та ГПУ (відомство державної безпеки при НКВС).

У, сказати б, фасадному просторі підсоветської України можна було говорити про культурний, мистецький розвиток, про українізацію. Однак перед НКВС та іншими каральними органами в Україні ніколи тоді не ставилося питання про їх українізацію. Уся діяльність цих репресивних органів вказувала на реальну владу; вираженням владності була виключно російська мова, яка панувала за фасадом нібито позірної автономності уряду в Україні. Усі документи цих структур страху й терору – головного якоря, який мав тримати імперію вкупі, – усі накази, допити і судові процеси (окрім таких публічних, як процес СВУ) проходилися мовою російською. У цих органах служили московити й інші поневолені народи: українці, євреї, грузини, білоруси. Але останні були лише прислугою імперії – єдиної й неділимої, з єдиною мовою поневолення.

Лев Троцький, один із творців і вождів нової імперії, опублікував у 1924 році свій черговий опус: «Література і революція», де висловлював переконання, що у державі пролетаріату, який перемиг, має бути всезагальна «жорстка цензура». Сталін таку думку поділяв, але додаванням однієї букви означив свою доктрину: «жорстока цензура».

Недремне око Іосіфа Джугашвілі-Сталіна встигало й пантрувати усе – й навіть українську літературу.

26 квітня 1926 року Сталін напише листа Лазареві Кагановичу та іншим вождикам комуністичної партії в Україні, в якому висловлюватиме своє занепокоєння тим, що там відбувається. Вимоги Хвильового, надміняв Сталін, про «негайну дерусифікацію пролетаріату» на Україні, його думка про те, що «від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна тікати якнайшвидше», його заява про те, що «ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва», – все це і багато подібного в устах українського комуніста звучить тепер (не може не звучати!) більш ніж дивно. В той час як західноєвропейські пролетарі та їх комуністичні партії повні симпатій до «Москви», до цієї «цитаделі міжнародного революційного руху і ленінізму», український комуніст Хвильовий «не має сказати на користь “Москви” нічого іншого, крім як закликати українських діячів тікати від “Москви” “якнайшвидше”. І це називається інтернаціоналізмом!» (Сталін, 1949, с. 152–153).

1926 року в бібліотеці журналу «Глобус» Дмитро Загул видав памфлет «Література чи літературщина? (Про українських неокласиків)». Він твердив, що неокласики «бажали б повернути назад “колесо часу” й прищипити нашій молодій літературі мистецькі смаки минулих часів», на українське письменство «набити “класичного” обруча, накласти на неї “иржаві пута” минулого» (Загул, 1926, с. 4–5, 7).

Водночас із публікацією Дмитра Загула з’явився у тому ж видавництві ще один памфлет – «Азіятський апокаліпсис» Якова Савченка, спрямований, зокрема, і проти ідей Миколи Хвильового, сформульованих у його памфлетах, і проти неокласиків. Савченко переконував, що Античність, хоч і «позначена високою мистецькою культурою», давно померла і до «доби диктатури пролетаріату» вона нічого не має, бо ця пролетарська епоха – «незмірно вищий»

етап (Савченко, 1926, с. 26). У подібній брошурі п. н. «Проти реставрації греко-римського мистецтва» (1927 рік) він знову озвучував висновок: ідея Хвильового та Зерова про відкриття Античності та її відтворення для пролетаріату і пролетарського мистецтва – «суто-реакційна».

Одним із мейнстрімів тогочасного письменства стає й авангардна поезія, яка найповніше виражена творчістю футуристів на чолі з Михайлом Семенком. Футуризм теж претендував на провідну роль нової пролетарської літератури. Футуристи у Літературній дискусії стояли дещо осторонь, хоча їхнім переконанням було те, що їхнє мистецтво теж є вираженням створення «нової», пролетарської, літератури, а відтак – вони є реалізаторами прагнень збудувати нове суспільство. Вони переконували, що на обламках і залишках імпресіоністичного малярства, поезії парнасистів та символістів, їх деструктивного розкладу та стирання межі між мистецтвами народилася нова поезія. Її всеблагим провісником і провідником є Михайль Семенко.

Ідеологічно мистецтво майбутнього мало б стати, на їхнє переконання, пролетарським і футуристи мали знайти особливі форми його втілення. Футуристи хоч і сповідували революційні ідеї переінакшення світу, відкидали національну традицію й набутки цивілізації, так і не спромоглися на визнання їх владою й провладними письменниками і критиками «пролетарськими» мистцями.

Семенко-футурист (який проголошував себе «інтернаціоналістом») разом із прокомуністичною критикою оголосить, що прагнення групи ВАПЛІТЕ (на чолі з Миколою Хвильовим) і неокласиків до Європи є проявом «колоніального» шовінізму і він веде прямим шляхом до фашизму. Бо ж «колоніальний» шовінізм *«неминуче випадає з радянської системи, переходячи в іншу політичну систему, в систему антирадянську. От чому ми (футуристи. – І. Н.) боремося з хвильовизмом, що по інерції ще зараз дише в такій організації, як ВАПЛІТЕ.*

Хвильовизм проходив під знаком абстрактної змички України з “європами”, з медіумом – “неокласики” й теорією – “азіятський ренесанс”, що являє собою передусім велике дилетантство й хуторянський еkleктизм.

Коли ВАПЛІТЕ відмовилося від такої своєї надбудови, то, очевидно тому, що частина академіків зрозуміла, куди хияють такі “європи”. А коли не зрозуміла, то й ми їм скажемо:

ГЕТЬ З КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИМИ ЕВРОПАМИ!

Ось чому лівий фронт української культури, що стоїть на засадах і в перспективі комунізму, може бути лише інтернаціональним, бо інакше йому дорога – в “ліве мистецтво для лівого мистецтва”, в “лівомистецьку школу”, в станковізм, у *нову дегенерацію*, – В ФАШИЗМ» (Платформа..., 1927, с. 41).

Отже, за Семенком, орієнтація на українську самостійність (уособленням якої був проєвропейський уряд у Кам'янці-Подільському) – це фашизм. Інтернаціоналізм, відмова від національної традиції – «світле майбутнє» для українського письменства.

У квітні 1926-го, коли Літературна дискусія перейшла в політичну царину, політично-мистецький пейзаж почав динамічно змінюватися. Література в Україні перетворювалася із вияву культури в політичний та ідеологічний наратив.

Володимир Затонський, секретар цк кп(б)У, в червні 1926 року на пленумі центрального комітету комуністів в Україні тулив неокласиків до «української буржуазії»: «Міська буржуазія зараз репрезентована урбанізованою інтелігенцією. Чого вона хоче? [...] Вони орієнтуються на буржуазію капіталістичної Європи. Є серед них такі течії, які не вірять зараз у можливість перевороту і які в різних штуках, у мистецтві шукають задоволення, шукають задоволення в романтизмі. Це неокласики і т[акі] інш[і]. Дуже цікаво подивитися, про що вони пишуть. Вони весь час тільки й розказують що про занепад, про розпуку і т[аке] інш[е]. Нібито говорять про Тібулла чи Катула Римського, а бачиш, придивившись, що то живісінький “рідний емігрант чи місцевий щирий”. От серед тих буржуазних ідеологів, серед них є цікаві типи [...]. Вони беруть курс на європейську цивілізацію [...], курс на Європу». Вони «говорять, що вони є нові сили, що їм історія дозволяє зараз керувати розвитком культури на Україні» (Затонський, 1929, с. 18). Це останнє звинувачення мало би бути підтвердженням того, що неокласики і їхня творчість – це один із «коренів українського шовінізму».

Олесь Досвітній декларував у альманаху «Вапліте» у «програмовій політичній статті» «До розвитку письменницьких сил» засадничі переконання учасників ВАПЛІТЕ: «Ми взялися за величезну підйому людської культури [...]. Звідси така гостра ворожа позиція “Вапліте” до неуцтва в культурі.

Буржуазне мистецтво має за собою тисячолітню культуру, глибини думок і роботу сотень поколінь мистців над стилем [...]. Тому в своїй творчості з класово-пролетарською установкою берімо все те культурне надбання віків і творімо нові форми і стилі. Творімо літературу, письменство, а не вбогу писанину, непотрібну й застарілу своїм змістом і формою». Декларуючи союз із неокласиками, він наголошував, що «вони стоять на роздоріжжі й щиро намагаються в своїй творчій роботі йти разом зо всіма борцями до нового суспільства, активно, в своїй творчості прагнуть вести ту частину роботи, що їм належить»; вони «є частиною творців у галузі *нової* літератури, критики, матеріялістичного розуміння історії культури». Їхньою вадою є лише те, що «вони ще *не цілком* пройнялися розумінням тої взаємної боротьби класів, що точиться в теперішнім суспільстві». Автор запевняє, що неокласики «прагнуть до цього розуміння і певне ним будуть пройняті»; вони «не згубили зв'язку з сучасним суспільством» і «прагнуть бути співзвучними з сучасною епохою, з сучасним суспільством» (Досвітній, 1926, с. 9, 15, 16). У тому ж номері альманаху «Вапліте» з'явилася і стаття Олекси Слісаренка – не надто прихильна щодо неокласиків.

Комуністичний провід ополчився був і на «Червоний шлях» за його підтримку неокласиків. Андрій Хвиля гнівно просторікував: «У той час, коли проходила літературна полеміка, коли вся партія зацікавилася цією справою, редакція “Червоного Шляху” без жодної примітки дала можливість виступити неокласику Зерову, який фактично свій виступ звів до того, що обороняв лінію “неокласиків”, українських буржуазних літераторів проти молодих революційних письменників. Це в той час, коли у партії відносно “неокласиків” вже сформувалася певна думка. Після червневого пленуму цк кп(б)У, майже через місяць, було випущено “Перший Зошит” журналу (альманаху. – *І. Н.*) “Вапліте”, де фактично, в передовій статті, була цілком виправдана лінія “неокласиків”, була проведена лінія захисту буржуазної роботи “неокласиків”,

усупереч постанові партії. З приводу цього вчинку ц[ентральний] к[омітет] [комуністичної] партії теж виніс постанову, де зазначено, що «Перший Зошит» із програмовою політичною статтею, яка там була вміщена, є фактичне протиставлення лінії [комуністичної] партії в нашій національній політиці» (Хвиля, 1929, с. 101).

1926 року утворилася спілка «літературного комсомолу» «Молодняк», яка формувалася з уламків «Гарту», а особливо «Плуга», сформована навколо однойменного журналу. Звичайно ж, це була молодіжна письменницька організація, яка творилася за наказом і підтримкою комуністичної партії. «Фактичні наслідки споріднення керівників, – заявляла редакція у першому номері “Молодняка”, – організації Вапліте та “неокласиків” [...] йдуть всупереч розумінню [комуністичною] партією й комсомолом епохи соціалістичного будівництва». Особливим пріоритетом є «наша боротьба з “неокласицизмом” у його сьогоднішній формації», бо це є «боротьба з ворожою нам ідеологією української націоналістичної буржуазії», оскільки Вапліте «не тільки не зуміла боронити підступи пролетарської літератури від ворожої нам націоналістичної зграї, а навпаки – підпала під її вплив» (3 передмови..., 1928, с. 217).

В останньому номері за 1926 рік «Життя й революції» опубліковано статтю голови Київського окружного виконкому Панаса Любченка «Старі теорії й нові помилки», в якій він повчав неокласиків та ваплітян: «Ми будемо використовувати цінності світової культури, але ми не будемо орієнтуватися на психологічну Європу, не підемо на виучку до західно-європейських капіталістів». Неокласики хотіли б «загнати українське культурне будівництво в тісні кабінети десятка “посвячених”, зробити його приналежністю культурної (читай: буржуазної, куркульської) частини нації. Вони вбачають у притягненні до нашого культурного будівництва мільйонів робітників і селян тільки приниженням самого культурного процесу». Тож «співці й ідеологи буржуазії, що відроджується, є й будуть непримиримо ворожі до нас і умруть разом зі своєю класою» (Любченко, 1926, с. 86, 87).

У кінці січня 1927-го за підтримки і під патронатом комуністичного уряду було створено Всеукраїнську спілку пролетарських письменників (ВУСПП), яка мала стати головною пробивною силою комуністичної партії на літературному «фронті

класової боротьби», комуністичною шворкою на шиї української культури. Вона була прямим передвісником ліквідації усіх письменницьких організацій і створення єдиної, підпорядкованої комуністичним партійним гаслам і настановам. ВУСПП почала видавати власний журнал «Гарт», загірбаючи таким чином під себе символічну спадщину колишнього «Гарту» часів Еллана-Блакитного та Хвильового.

Разом із ВУСППОм і «Молодняк» увійшов до ВОАПШу – Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників, яке було передвісником створення єдиної спілки письменників Советського союзу. Такій централізації з Москви Микола Скрипник ще пробує протидіяти в Україні.

Скрипник у 1927 році став наркомом (народним комісаром) освіти. У кінці того року відбувся десятий з'їзд комуністів-більшовиків, на якому Скрипник відкинув ідею єднання всіх літературних організацій в єдине літературне зборище і не надавав ВУСПП першості. Але це було лише тимчасовим пригальмуванням прямування до ліквідації навіть позірної свободи існування різних літературно-мистецьких угруповань в Україні.

1927 року нову економічну політику (НЕП) було припинено. Починалася планова економіка. Політика комуністичної партії щодо культури теж стає плановою. Письменство має стати лише частиною пропагандивної машини побудови комуністичної російської імперії, виховувати маси у дусі вірності й любови до цієї імперії.

У червневій (1927 року) постанові політбюро комуністичної партії в Україні, яка б мала підтримати ВУСПП, неокласиків було звинувачено у роботі не тільки для «задоволення потреб української буржуазії» в советській Україні, а й для «українських письменників фашистського націоналістичного табору» – у поході «на літературному терені проти соціалістичної України в спілці з фашистською Польщею [...]. Ці антипролетарські течії відбилися в роботі українських буржуазних літераторів типу “неокласиків”, не зустріли опору й навіть їх підтримали деякі попутники і Вапліте на чолі з Хвильовим і його групою» (Політика партії..., 1928, с. 308).

П'ятий номер «Вапліте», в якому було опубліковано першу частину «Вальдшнепів» Миколи Хвильового, був останнім. Наклад шостого номера було конфісковано і знищено. Повість Хвильового залишилася існувати лише в першій частині.

Літературна дискусія під тиском Москви і комуністичного проводу в Україні почала захлинатися. Комуністи Хвильовий, Яловий і Досвітній змушені були оприлюднити покайну заяву членів ВАПЛІТЕ, відмовитися від підтримки «літературних груп типу “неокласиків”».

Тиск на ВАПЛІТЕ, на Хвильового і його найближчих поплічників тривав, цензура затримувала випуски їх журналу, для нього урізали субсидію. Щоб урятувати організацію, Хвильового, Досвітнього й Ялового у кінці січня 1927 року виключили із неї. Поворотку було затиснуто. ВАПЛІТЕ оголосило про саморозпуск.

Літературно-мистецьке й наукове життя викликало ненастанну увагу й у імперських каральних органів. Щотижневі зведення секретного відділу ГПУ є свідченням того, що й неокласиків тримали під пильним контролем. Зрозуміло, що всі ці зведення – російською мовою.

Вглядни у таємні документи недремного ока комуністичної імперії – ГПУ – зміщують оптику бачення цієї ситуації – з перспективи каральних органів, для яких українське письменство завжди було одним із проявів українського бунтівного духу, латентних прагнень позбутися опіки російського панування в Україні. У потаємних зведеннях від 20–26 лютого 1927 року відкриваються особливості тогочасного літературного процесу, привідкриваються завіси таємности над цілеспрямованим переслідуванням усіх, чия творчість вважалася небезпечною для окупаційного режиму. Таке переслідування і цькування бачиться цілеспрямованим приготуванням до наступних репресій, ув'язнень і знищення української інтелігенції.

«Цілком секретно.

УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТОРИ І КРИТИКА

За даними Київського Окрвідділу ГПУ, настрої київських українських письменників знизилися настільки, що ціла низка талановитих молодих поетів цілком припинили писання.

Це падіння літературної продукції, на переконання українських літераторів, пояснюється передусім надзвичайно злобною критикою декількох осіб, які є в опозиції до правлячих кіл.

Так, наприклад, поет КОСИНКА скаржився на критику і казав, що він більше не писатиме, бо боїться репресій. Він випустив першу книжку своїх оповідань, і КОРЯК, критикуючи її, знайшов у ній бандитсько-повстанську ідеологію. Оскільки ім'я КОСИНКИ у зв'язку з цим почали ототожнювати з бандитизмом і повстанством, КОСИНКА боїться, що він втратить службу і потрапить у списки контрреволюціонерів.

Така думка про критиків сформувалася у письменників через те, що на літературну критику мають дозвіл усього кілька осіб. На думку письменників, критики, отримавши монополію на критику, злобляться, а не виправляють літераторів [...]. Остаточно ж, затаврований письменник залишається з цим тавром надовго і, щоб не провокувати наступних нападок, перестає цілковито писати.

Деякі літератори вважають, що серед неокласиків є люди не советські, але якщо до них підійти по-людськи, їх можна буде виправити і спрямувати в советське русло» (Переклад із російської) (Даниленко, 2012, с. 74).

Як видається, у цьому документі привідкрито одну з державних таємниць – того, як «глибинна держава», чи, точніше, «держава в державі» (імперська в комуністичній Україні), впливає і на політичні, і на мистецькі процеси. Каральні органи та імпер-комуністична верхівка контролює й цензурує не тільки увесь видавничий процес (тому неокласики навіть не могли й мріяти про якийсь свій літературно-мистецький журнал), а й інспектує літературний процес, бо ж насправді: «На літературну критику мають дозвіл усього кілька осіб»!

Літературна дискусія завершила своє коло у Харкові під час диспутів у Будинку літератури імені Блакитного, які організував Микола Скрипник у лютому 1928 року. Драй-Хмара занотував у щоденнику 23 лютого обговорення у колі неокласиків цього заключного трагічного акорду в дискусії: «У мене було таке враження, що диспут цей (у Харкові. – *І. Н.*) улаштовано з тактичних міркувань: треба було затушувати той невігідний для нас галас, що його зняли закордонні газети у зв'язку з ліквідацією

ВАПЛІТЕ, “Марса” тощо. Крім того, була ще й інша мета (це, між іншим, виявилось в Скрипниковій промові) – поставити всякі мистецькі організації на формальний ґрунт, каструвавши їх з ідеологічного боку, бо [окремі] організації у всеукраїнському масштабі надто небезпечні для держави» (Драй-Хмара, 2015, с. 615). Ця завершальна думка поета й вченого є профетичним баченням і передбаченням розвитку сучасних йому тенденцій у культурній політиці щодо творчих організацій: жадання створити єдину монолітну, ідеологічно бездоганну письменницьку спілку. Однак ітиметься не про всеукраїнську, а всесоюзну. Цей процес остаточно буде завершено під керівництвом Максима Горького 1934 року.

Висновки. Перебіг літературної дискусії, відображення ролі у ній неокласиків у журнальних та газетних публікаціях, у брошурах і компартійних документах дозволяє помітити доглибинні тенденції розвитку преси 1920-х років у підрадянській Україні, політичного тиску та поступового введення цензури, які вже до середини 1930-х стануть всеохопним явищем.

Окрім «розпрацювання» ГПУ письменницького середовища, безпосереднього спостереження за ним інкорпорованими в це середовище співробітників цих каральних органів і «сексотів» (завербованих таємних співробітників), здійснювалася й перлюстрація приватного епістолярію.

Важливим фактором впливу на пресу було насамперед те, що державне фінансування газет, журналів, видавничої справи загалом в кінці 1920-х остаточно перебувало у державних структур, що дозволяло всебічно, цілковито й повністю контролювати постання нових видань. Літературно-мистецькі видання перебували під контролем державної цензури, комуністичної партії та каральних органів. Дозволи на їх створення, фінансування, публікації, нагляд за літературною критикою – через державні і компартійні органи – перебували у віданні ГПУ (відомстві державної безпеки при НКВС).

Дозволи на створення власних журналів, як і забезпечення фінансування видавалися лише лівим, «пролетарським», письменницьким об'єднанням. Поза межами цього кола залишалися організації чи об'єднання, які не були пролетарськими, вважалися «попутниками» (Аспіс, Ланка, МАРС) або й воро-

жими (неокласики) для пролетарської літератури. Тому в історії київських неокласиків не було спроб створити власний літературно-мистецький часопис.

Саме такий ракурс літературно-мистецького процесу 1920–1930-х років, зокрема Літературної дискусії, дозволяє глибше зрозуміти особливості літературного та, ширше, культурно-національного життя того періоду і особливостей його віддзеркалення у пресі.

Література

Даниленко, В. (упоряд.). (2012). *Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.* Київ: Темпора.

Досвітній, О. (1926). До розвитку письменницьких сил. *Ванліте. Зошит перший*, 5–17. Харків.

Драй-Хмара, М. (2015). *Твори*, упорядкув. і прим. Сергія Гальченка. Київ: Наукова думка.

З передмови до першого номера «Молодняка». (1928). У кн.: Лейтес А., Яшек М. *Десять років української літератури (1917–1927)*. Т. 2 (с. 216–217). Харків: Державне Видавництво України.

Загул, Д. (1926). *Література чи літературищина? (Про українських неокласиків)*. Харків: Глобус.

Затонський, В. (1929). Про підсумки українізації. *Будівництво радянської України*: збірник. Вип. 1: За ленінську національну політику, 7–24. Харків: Державне видавництво України.

Івашко, М. (1990). Микола Зеров і літературна дискусія (1925–1928). *Слово і час*, 4, 19–28.

Ковалів, Ю. (1990). *Літературна дискусія 1925–1928 рр.* Київ.

Коряк, В. (1928). *Літературна дискусія. Шляхи розвитку української пролетарської літератури. Літературна дискусія (1925–1928)*, 7–30. Харків: Український робітник.

Любченко, П. (1926). Старі теорії й нові помилки. *Життя і Революція*, 11–12, 75–88.

Платформа й оточення лівих. (1927). *Нова генерація*, 1 (жовтень).

Політика партії в справі української художньої літератури. (1928). У кн.: Лейтес А., Яшек М. *Десять років української літератури (1917–1927)*. Т. 2 (с. 306–310). Харків: Державне Видавництво України.

Савченко, Я. (1926). *Азіятський апокаліпсис*. Харків: Глобус.

Сталін, Й. В. (1949). *Твори*. Т. 8. Київ.

Статут Вільної Академії Пролетарської Літератури. (1926). *Ванліте. Зошит перший*, 94–96. Харків.

Хвиля, А. (1929). Доповідь на засіданні пленуму політбюро 20 листопада 1926 року. *Будівництво радянської України*: збірник. Вип. I: За ленінську національну політику, 101–104. Харків: Державне видавництво України.

Шкандрій, М. (2006). *Модерністи, марксисты і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років*. Київ: Ніка-Центр.

Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут. (1925). Київ: Українська Академія Наук.

References

Danylenko, V. (Comp.). (2012). *Ukrainska inteligentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* [Ukrainian intelligentsia and government: The rise of the secret police of the Ukrainian SSR, 1927–1929]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Dosvitnii, O. (1926). Do rozvytku pysmennytskykh syl [To the development of literacy skills]. *Vaplite. Zoshyt pershyi*, 5–17. Kharkiv [in Ukrainian].

Drai-Khmara, M. (2015). *Tvory* [Works], Serhiia Halchenka (Comp.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Ivashko, M. (1990). Mykola Zerov i literaturna dyskusiiia (1925–1928) [Mykola Zerov and literary discussion]. *Slovo i chas*, 4, 19–28 [in Ukrainian].

Khvyliia, A. (1929). Dopovid na zasidanni plenumu politbiuro 20 lystopada 1926 roku [Report at the plenary session of the Politburo on November 20, 1926]. *Budivnytstvo radianskoï Ukrainy*. Zbirnyk. Vyp. I: Za lieninsku natsionalnu polityku, 101–104. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Koriak, V. (1928). *Literaturna dyskusiiia. Shliakhy rozvytku ukrainskoï proletarskoï literatury. Literaturna dyskusiiia (1925–1928)* [Literary discussion. Paths of development of Ukrainian proletarian literature. Literary discussion (1925–1928)], 7–30. Kharkiv: Ukrainskyi robitnyk [in Ukrainian].

Kovaliv, Yu. (1990). *Literaturna dyskusiiia 1925–1928 rr.* [Literary discussion (1925–1928)]. Kyiv [in Ukrainian].

Liubchenko, P. (1926). Stari teorii y novi pomylky [Old theories and new mistakes]. *Zhyttia i Revoliutsiia*, 11–12, 75–88 [in Ukrainian].

Platforma y otochennia livitykh [The platform and environment of the left]. (1927). *Nova heneratsiia*, 1 (Zhovten), 41 [in Ukrainian].

Polityka partii v spravi ukrainskoï khudozhnoi literatury [The party's policy on Ukrainian literature]. (1928). In Leites A., Yashek M. *Desiat rokiy ukrainskoï literatury (1917–1927)*. T. 2 (S. 306–310). Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Savchenko, Ya. (1926). *Aziiatskyi apokalipsys* [Asian apocalypse]. Kharkiv: Hlobus [in Ukrainian].

Shkandrii, M. (2006). *Modernisty, marksysty i natsiia. Ukrainska literaturna dyskusiiia 1920-kh rokiy* [Modernists, Marxists, and Nationalists: Ukrainian Literary Discourse in the 1920s]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

Shliakhy rozvytku suchasnoï literatury. Dysput [Ways of developing contemporary literature. Debate]. (1925). Kyiv: Ukrainska Akademiia Nauk [in Ukrainian].

Stalin, Y. V. (1949). *Tvory* [Works]. T. 8. Kyiv [in Ukrainian].

Statut Vilnoi Akademii Proletarskoi Literatury [Statute of the Free Academy of Proletarian Literature]. (1926). *Vaplite. Zoshyt pershyi*, 94–96. Kharkiv [in Ukrainian].

Z peredmovy do pershoho nomera «Molodniaka» [From the preface to the first issue of Molodnyak]. (1928). In Leites A., Yashek M. *Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927)*. T. 2 (S. 216–217). Kharkiv: Derzhavne Vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Zahul, D. (1926). *Literatura chy literaturshchyna? (Pro ukrainskykh neoklasykiv)* [Literature or literary trash? (On Ukrainian neoclassicists)]. Kharkiv: Hlobus [in Ukrainian].

Zatonskyi, V. (1929). Pro pidsumky ukrainizatsii [Про підсумки українізації]. *Budivnytstvo radianskoï Ukrainy. Zbirnyk. Vyp. I: Za lieninsku natsionalnu polityku*, 7–24. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Ihor Nabytovych

Dr. habil. in Philology, Professor,
Marie Curie-Skłodowska University in Lublin
(Poland)

THE ROLE OF NEOCLASSICISTS IN THE LITERARY DISCUSSION OF 1925–1928 AND THE POLICY OF MAGAZINE PUBLICATIONS

The article is devoted to the Literary Discussion of 1925–1928 in soviet Ukraine, the role of Kyiv neoclassicists in it, the search for ways to develop Ukrainian writing. This discussion was a manifestation of a clash of ideas and declarations about the orientations and the search for ways that Ukrainian artistic literature, Ukrainian culture in general, should follow. The aim of the research is to study the role of Kyiv neoclassicists in this discussion and to present this group in the discussion and media space.

In the Literary Discussion of 1925–1928, the VAPLITE and neoclassicist groups jointly tried to define new ways for Ukrainian literature – oriented towards Europe. Khvylovyi called to Europe – because it expresses the experience of centuries and is the heart of a separate rich civilization. At the same time, it is a symbol of opposition to massism. To Khvylovyi's question «Where are you going?» Zerov gave the answer of all neoclassicists: «Ad fontes!» – «To the sources». The ideas of these two groups were a declaration that Ukrainian literature had begun the search for its own self-definition, individual

identification in the context of European literature and culture in general.

Permissions to create literary and artistic magazines, as well as funding were issued only to left-wing, «proletarian» writers' associations. Outside this circle remained organizations or associations that were not proletarian, were considered «fellow travelers» (Aspis, Lanka, MARS) or even hostile (neoclassicists) to proletarian literature. Therefore, in the history of the Kyiv neoclassicists there were no attempts to create their own literary and artistic magazine.

Based on the analysis of contemporary magazine and newspaper publications, involving published documents of secret services, it was found out that this discussion was controlled not only by state institutions and communist organizations, but also by the influence of punitive bodies on them.

Keywords: neoclassicists, Literary discussion of 1925–1928, editorial strategies, censorship.

Стаття надійшла 30.10.2025

Прийнято 25.11.2025

Опубліковано on-line 22.12.2025